

33. A GONDOLKODÁS ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ TÁRSADALMI ALAPJAI ÉS FUNKCIÓI

Az ember társadalmi-élettani módon ébred tudatára önmagának, és ugyanilyen módon ébred tudatára másoknak is: az, hogy tudatában van önmagának és más egyéneknek, egyaránt lényeges saját ön-fejlődése és annak a szervezett társadalomnak vagy társadalmi csoportnak a fejlődése szempontjából, amelyhez tartozik.

A magam részéről a másik egyénben való részvétellel járó kommunikációt tekintem az ember társadalmi szervezete alapjának. Ez megköveteli a másik megjelenését az énben, a másik azonosulását az énnel, végül azt, hogy az öntudatosságig a másik révén értünk el. Az ilyen természetű részvételt teszi lehetővé a kommunikáció azon fajtája, amelynek megvalósítására csak az ember képes: ez a kommunikáció különbözők azon más egyedek közötti kommunikáció-típusoktól, akiknek a társadalmi nem ezen az elven épül. Targyaltuk már az úgynevezett örökös állapot, amely újszólván közli a veszély észlelését a csorda többi tagjával, ahogy a kotlóstyúk kotkodácsolása is a csibékkel való kommunikáció megnyilvánulása is a csibékkel való kommunikáció közötti valóságának tekinthető. Bizonyos körülmények között valamilyen egyed gesztusa arra szolgál, hogy a többi egyedet a külső körülményekkel szemben megfelelő attitűddel vértesse fel. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, hogy egyik egyed kommunikál a másikkal, de nyilvánvalóan különbözőség áll fenn az ilyen kommunikáció és az öntudatos kommunikáció között. Az egyed nem tudja, hogy kommunikáció megy végbe a másikkal. Jól illusztrálja ezt az úgynevezett tömeg-tudat, vagyis az az attitűd, amelyet a hallgatóság egy nagy hatású szónok befolyása alatt vesz fel. Az egyént befolyásolják a körülötte levők attitűdjei, ezek visszatükröződnek a hallgatóság tagjaiban, s így végül is a közönség egységes eszként reagál.

Érezhetővé válik az egész közönség általános attitűdje. Ebben az esetben valóságos kommunikáció tanúi vagyunk: az egyik egyed olyan attitűdöt kommunikál a másikkal, amelyet azután a másik a környezetet mindkettőjük számára lényeges részével szemben tanúsít. Az ilyen kommunikációs szint megtalálható az emberi csoport társadalmi szervezeténél alacsonyabb rendű társadalom-típus egyedénél is.

Az emberi csoportban viszont nemcsak ezt a kommunikációs fajtát találjuk, hanem azt is, amelyben a gesztust alkalmazó, tehát kommunikációt létesítő személy nemcsak felveszi a másik egyén attitűdjét, hanem ki is váltja azt belőle. Ő maga tölti be a másik személy szerepét, akit ilyen módon stimulál és befolyásol. A másik szerepének átvállalása révén képes visszatámasztani önmagához és képes saját kommunikációs folyamatát irányítani. A másik szerepének az átvállalása (gyakran használtam már ezt a kifejezést!) nem pusztán csak múltó jelentőségű. Olyasmi ez, ami nem csupán a gesztusból következő véletlen eredmény, hanem fontos mozzanat az együttlétködések alapuló tevékenység fejlődésében. Az efféle szerepátvállalás közvetlen hatása abban rejlik, hogy az egyén ellenőrizni tudja saját reakcióját? Az együttlétködések alapuló folyamatban az egyén cselekvésének a szabályozása végbe-

² A társadalmi evolúció szemszögéből bármely adott társadalmi cselekvésnek (vagy az egész társadalmi folyamatnak, amelynek ez a cselekvés alkotóeleme) közvetlen és szervezett eszként történő bevétele a cselekvésben részt vevő minden egyes egyéni szervezet tapasztalataiban – amire hivatkozva következetesen szabályozhatja és irányíthatja egyéni magatartását –, ez adja meg az ön-tudatosság sajátos értékét és jelentőségét ezekben az egyéni szervezetekben.

Láttuk, hogy a gondolkodási folyamat vagy a cselekvés nem egyéb olyan érintkezésnél, amelyet az egyén folytat önmagával vagy az általában másikkal, és hogy ennek az érintkezésnek az általános alakját és témáját a megoldásra váró valamiféle probléma élmény formájában való megjelenése adja és határozza meg. A gondolkodásban megnyilván-

mehet magában az egyénnek a magatartásában, amennyiben át tudja vállalni a másik szerepét. Magának az egyén reakciójának ez az ellenőrzése, amely a másik szerepének átvállalásával megy végbe – ez adja meg az ilyen típusú kommunikáció értékét a csoporton belüli magatartás szervezésének szemszögéből. Az együttműködésre alapozott tevékenység folyamatait tovább képes fejleszteni, mint amennyire a nyájban mint olyanban, vagy a rovar-társadalomban fejleszhető.

Mindennek következtében a társadalmi ellenőrzés, amely például önkritika formájában nyilvánul meg, közvetlenül és átfogóan érvényesül az egyéni viselkedésben és magatartásban, s arra szolgál, hogy az egyént összehangolja cselekvéseivel a tapasztalás és a viselkedés azon szervezett társadalmi folyamatainak vonatkozásában, amelyben maga is részt vesz. Az ember központi idegrendszerének élettani mechanizmusa lehetővé teszi számára más egyének attitűdjének, valamint azon szervezet-társadalmi csoport saját magával szemben tanúsított attitűdjének átvételét, amelynek mind ő maga, mind a többiek is tagjai; mindez a velük mint egyénekkel és az egész csoporttal fennálló integrált társadalmi kapcsolatai alapján történik. Így a csoport által folytatott általános társadalmi tapasztalási és viselkedés folyamat közvetlenül jelentülő emberi intelligencia elismerően azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy szembe tud nézni és meg tud birkózni a környezethez való alkalmazkodás bármely problémájával, amellyel egy értelemmel rendelkező szervezet szembeálthatja magát. Láttuk azt is, hogy ezek szerint az intelligens viselkedés legfontosabb jellemző vonása a késleltetett reakció – a viselkedés megakasztása, miközben továbbfolyik a gondolkodás. Ezt a késleltetett reakciót és a késleltetés okát szolgáló cél érdekében való gondolkodást (beleértve a zárószakaszt, a gondolkodás eredményét, amely az adott környezeti szituációra bekövetkező számos lehetséges reakció közül a legjobbat, vagy leghatékonyabbat kívánja kiválasztani) élettanilag a központi idegrendszer mechanizmusa, társadalmilag pedig a nyelv mechanizmusa teszi lehetővé.

kezik számára saját élményében, s ennek során – e társadalmi folyamat alapján – tudatosan és kritikusan tudja irányítani és vezérelni magatartását, mind a társadalmi csoporthoz mint egészhez, mind a többi egyéni taghoz való viszonyában. Következésképpen, nemcsak ön-tudatossá, hanem önkritikusná is válik; az önkritika révén tehát az egyéni viselkedés vagy magatartás fölött gyakorolt társadalmi ellenőrzés a társadalmi eredet következtében és az ilyen természetű kritika alapján érvényesül. Vagyis az önkritika lényegében társadalmi kritika, az önkritika által szabályozott viselkedés pedig lényegében társadalmilag szabályozott viselkedés.⁸ Következésképpen, a társadalmi ellenőrzés, amelytől távol áll a szándék, hogy elfojtsa az ember kibontakozását, vagy eltörölje öntudatos egyéniségét, éppen ellenkezőleg, valójában ennek összefonódott azzal. Az egyén ugyanis annyiban az, ami: tudatos és egyéni személyiség, amennyiben a társadalom tagja, részt vesz az élmény és cselekvés társadalmi folyamatában és ennek során magatartása társadalmilag szabályozott.

Az én-tudatos közösségnek a pusztán léte is olyan egyénektől függ, akik átvesszik a többi egyén attitűdjét. Mint említettem, ennek a folyamatnak a fejlődése azon alapul, hogy különválasztjuk a csoport és az egyén attitűdjét, vagyis hogy elérkezünk az „általános másikhoz”. Alabbdajáték példáján illusztráltam ezt, amikor egy egyénekből összetevődő csoport attitűdjei olyan kollektív reakció

⁸ Freud pszichológiai „cenzor” fogalma a társadalmi ellenőrzés ez önkritikus érvényesülésének részleges felismerése; nevezetesen annak az elismerése, hogy ilyen működik a szexuális élménnyel és magatartással kapcsolatban. De ugyanezt a cenzori működést, vagy önmagának a kritizálását társadalmi élményének, viselkedésének és kapcsolatainak más aspektusai is tikritizálják – ez magától értetődően és elkerülhetetlenül következik az énrre vonatkozó társadalmi elméletünkkel.

részei, amelyben a különböző reakciók egymást involválják. Amennyiben valaki fölveszi a csoport valamely tagjának attitűdjét, ezt a csoport többi tagja cselekvésének viszonylatában kell megemnie; ha pedig maradéktalanul alkalmazkodni kíván, akkor a folyamatban részt vevő valamennyi többi egyén attitűdjét is át kellene vennie. Természetesen azt, hogy milyen mértékben tudja ezt megvalósítani, korlátozzák a képességei, de azért minden értelmes folyamatban kielégítő módon át tudjuk vállalni a cselekvésben részt vevők szerepét ahhoz, hogy értelmessé tegyünk saját cselekvésünket. Rendkívül nagy elérés mutatkozik abban, milyen mértékben hatolhat be az egész közösség élete az önálló egyének ön-tudatos életébe. A történettudomány nagyrészt azzal foglalkozik, hogy kinyomozza a fejlődést, amely még nem lehetett jelen a közösség tagjainak tényleges élményeiben abban az időben, amelyekről a történész ír. Az ilyen leírás fényt vet a történettudomány fontosságára. Attekinthetjük egy kor eseményeit, s olyan változásokat, erőket és érdekeket mutathatunk ki, amelyeket abban az időben még senki sem ismert föl tudatosan. A történészre vár e kép megrajzolása, hiszen a tényleges folyamat meghaladta az egyes egyének tapasztalatait.

Időnként kiemelkedik egy személy, aki egy folyamatban levő cselekvésből többet fog fel, mint a többiek, aki a közösség egész csoportjaival lephet kapcsolatra – olyan csoportokkal, amelyeknek attitűdjei még nem jelentek meg a közösség többi csoportjainak életében. Vezér válik belőle. A feudális rendben az osztályok esetleg annyira elszigetelődhetnek egymástól, hogy bizonyos hagyományos körülmények között cselekedve egyszerűen meg sem értik egymást; s ekkor támadhat valaki, aki képes részt venni a csoport többi tagjának az attitűdjében is. Az ilyen természetű személyiségek igen jelentősékké válhatnak, mert lehetővé tesszik az egymástól egyébként teljesen el-

szigetelt csoportok közötti kommunikációt. A politikában az ilyen jellegű képesség az államférfi attitűdje, aki részt tud venni a csoport attitűdjeiben és közvetíteni tud közöttük saját élményeinek általánossá tételével, s így az ő révén mások is osztozhatnak ebben a kommunikációs formában.

Szembeszökő a kommunikációs eszközök, például az újságok roppant jelentősége, hiszen olyan szituációkról számolnak be, amelyek révén valaki osztozni tud más személyek élményében és attitűdjében. Ugyanazt a funkciót tölti be a dráma is, mivel fontosnak ítéli szituációkat mutat be. Kiválaszt az ember pszichikumában hagyományosan jelen levő jellemeket, mint például a görög tragédiákban, majd ezeken az alakokon keresztül fejezi ki a szituációkat, amelyek ugyan a maguk idejére jellemzők, de átsegítik az egyéneket a közöttük magasodó falakon, és kommunikációt létesít a közösség különböző osztályainak tagjai között. Az ilyen természetű kommunikáció átnövése a drámából a regénybe történelmileg ugyanolyan jelentőségű, mint korunkban az újságírás. A regény olyan szituációt ábrázol, amely kívül esik az olvasó közvetlen látókörén; az ábrázolás úgy történik, hogy az olvasó részt vesz a szituációban szereplő csoport attitűdjében. Ilyen körülmények között jóval nagyobb mérvű a részvétel, következképpen a lehetséges kommunikáció, mint egyébként. Ennek a fejlődésnek természetes velejárója a közös érdeklődés. Képtelenség fölépíteni egy társadalmat olyan elemekből, amelyek kívül esnek az egyén életfolyamatain. Előfeltételeznünk kell valamiféle együttműködést, amelynek maga az egyén is részese, mivel számára ez a kommunikációban való részvétel egyetlen lehetséges alapja. Nem kezdetünk kommunikációt a Mars-lakókkal és nem alakíthatunk ki egy olyan társadalmat, amelyben nem rendelkezünk valamiféle előzetes kapcsolatokkal. Természetesen, ha a Marson létezik már egy a mienkel

azonos jellegű közösség, akkor elképzelhető a kommunikáció ennek tagjaival; az olyan közösséggel azonban, amely teljes egészében kívül áll a mi közösségünkön, amelynek nincsenek a miénkével közös érdekei, amely nem folytat semmiféle együttműködésre alapozott tevékenységet, nem alakíthatunk ki kommunikációt.

Az emberi társadalomban kialakultak bizonyos univerzális formák, amelyek univerzális vallások és univerzális gazdasági folyamatok alakját öltötték. A vallás esetében ezek az emberek olyan alapvető attitűdjeing nyílnak vissza, mint az egymás iránti jóindulat, segítőkészség és egymás támogatása. Ilyen attitűdöket találunk a csoport tagjainak életében, sőt valamennyi univerzális vallásban fellelhető ezek általánosítása. Mindezek a folyamatok magukban hordozzák a felebaráti szeretetet, és amennyiben együttműködésre alapozott tevékenységről van szó, segítség nyújtását a bajba jutottaknak és szenvedőknek. A balsors sújtotta emberen való segítség alapvető attitűdje, szerves része az emberi közösség tagjai lelki struktúrájának. Ez még olyan körülmények között is megnyilvánul, amikor az ellenkező attitűd, tehát az ellenséges érzület megnyilvánulása jelentkezik; ilyen például az, amikor egy csatában a sebesült ellenségnek nyújtanak segítséget. A lovagiaság attitűdje, vagy pusztán csak az étel megosztása a másikkal, azonosítja az egyént a másikkal, még akkor is, ha az történetesen ellensége. Ezekben a szituációkban az egyén együttműködő attitűdöt tanúsít; s éppen az ilyen szituációkból, az univerzális együttműködő tevékenységből alakultak ki az univerzális vallások. Ennek az alapvető felebaráti szeretnek a kifejlődése nyilvánul meg a könyörületes szamaritánusról szóló példabeszédben.

Másképp az egyének részéről kimutatható a csere alapvető folyamata, ami azokból a javakból ered, amelyeket

maguk nem tudnak közvetlenül hasznosítani, de amelyek felhasználhatók saját szükségleteik fedezésére. Az ilyen csere végbemehet mindennütt, ahol fölöslegekkel rendelkező egyének kommunikációt tudnak létesíteni egymással. A szükséglet attitűdjében is megnyilvánul a részvét: minden személy behelyezi magát a másik attitűdjébe, fölismerve a cserében mindkettőjük számára megnyilvánuló kölcsönös értéket. Ez nagymértékben elvont viszony, hiszen olyasmi létesít a csere révén kapcsolatot közte és valaki más között, amit ő maga nem tud hasznosítani. Ez a szituáció ugyanannyira univerzális, mint amelyre a felebaráti szeretet esetében utaltunk. Ez a két attitűd tükrözi a leguniverzálisabb és pillanatnyilag legelvontabb társadalmat. Ezek az attitűdök meghaladhatják a saját életfolyamataik köré szervezett különböző társadalmi csoportok határait, és még a csoportok közötti tényleges ellenségeskedés közepette is megnyilvánulhatnak. A csere, vagy a segítségnyújtás folyamataiban együttműködő tevékenységre léphetnek olyan személyek is, akik egyébként ellenséges érzülettel viseltének egymással szemben.

E két attitűd mélyén ott rejlik az, ami minden igazi kommunikáció része. Bizonyos tekintetben univerzálisabb a vallásos és gazdasági attitűdöknél, más tekintetben viszont kevésbé az. Mielőtt kommunikációt létesítenénk, rendelkezniünk kell valamivel, amit közölni kívánunk. Látszólag rendelkezhetünk a közös nyelv szimbólumával, de ha nincsenek közös gondolataink (és ezzel járó közös reakcióink) azokkal, akik ezt a nyelvet beszélik, nem létesíthetünk velük kommunikációt; így tehát még a dialógus folyamatának is együttműködésre alapozott tevékenységre kell épülnie. A kommunikáció folyamata univerzálisabb az egyetemes vallásnál, vagy az egyetemes gazdasági folyamatnál, mivel mindkettő alapjául szolgál. Az említett két tevékenység az együttműködésre alapozott leg-

univerzálisabb tevékenység. Talán a tudományos közösség az, amely bizonyos értelemben szintén ilyen univerzálissá vált, de még ez sem található meg olyan emberek között, akik nem rendelkeznek a tudatos jelekkel vagy iróddalommal. Ezek szerint a kommunikáció folyamata bizonyos értelemben univerzálisabb a különböző együttműködésre alapozott folyamatoknál: ez az a közeg, amelynek révén egy én-tudatos társadalomban megvalósíthatók az együttműködésre alapozott tevékenységek. Világosan kell azonban látnunk, hogy ez együttműködésre alapozott tevékenységek közege; nem létezik semmiféle gondolkodási szféra mint olyan, amely egyszerűen csak önmagától valósulhatna meg. A gondolkodás nem olyan terület vagy tartomány, amely kiemelhető a lehetséges társadalmi felhasználás keretéből. Kell léteznie valamiféle olyan területnek, mint a vallás vagy a közgazdaságtan, amelyben akad valami, ami igényt tart kommunikációra, amelyben együttműködésre alapozott folyamat van, és amelyben a kommunikáció társadalmilag felhasználható. Fel kell tételeznünk az ilyesféle együttműködésre alapozott szituációt, hogy elérjük az úgynevezett „diálogo univerzumát”. Az ilyen diálogo univerzuma mindezen különböző társadalmi folyamatok közvetítő közege, és ebben az értelemben univerzálisabb náluk; semmiképpen sem olyan folyamat azonban, amely úgyszólván önmagától halad előre.

Azért kell ezt hangsúlyoznom, mert a filozófia és a vele járó dogmák olyan gondolatfolyamatot, olyan gondolkodási szubsztanciát vezettek be, amely éppen azokat a folyamatokat előzi meg, amelyek keretében végbemegegy a gondolkodás. Amde a gondolkodás nem egyéb, mint az egyén reakciója a másik egyén attitűdjére azon tágan értelmezett társadalmi folyamaton belül, amelyben mindkétten részt vesznek, továbbá valaki előrevetülő cselekvésének irányítása mások olyan attitűdjei révén, amelyek

ket az illető képes magáévá tenni. S mivel ebből áll a gondolkodás folyamata, nem valósulhat meg egyszerűen csak önmagától.

A nyelvet a társadalmi szervezés olyan alapelvének tekintem, amely lehetővé teszi a jellegzetesen emberi társadalom kialakulását. Természetesen ha élnek Mars-lakók, kommunikálhatunk velük, amennyiben társadalmi kapcsolatra léphetünk velük. Ha külön tudjuk választani a bármely gondolkodási folyamathoz szükséges logikai konstansokat, akkor ezek révén feltehetőleg olyan helyzetbe kerülünk, hogy kommunikációt létesíthetünk a másik közösséggel. Közös társadalmi folyamatot hoznánk létre, s így valószínűleg bármely történelmi korszak, és világűr bármely pontjának élőlényeivel társadalmi folyamatot létesíthetünk. A gondolkodás segítségével valamely társadalmat előrevetíthetünk a jövőbe, vagy visszavetíthetünk a múltba, de mindenkor társadalmi viszonyt előfeltételezünk, amelynek keretében végbemegegy ez a kommunikációs folyamat. A kommunikáció folyamata nem feltételezhető önmagában létező valamiként, vagy a társadalmi folyamat előfeltételeként. Ellenkezőleg, a társadalmi folyamatot kell előfeltételeznünk, hogy egyáltalán lehetővé váljék a gondolkodás és a kommunikáció.

34. A KÖZÖSSÉG ÉS AZ INTÉZMÉNY⁹

Léteznek úgynevezett „általános társadalmi attitűdök”, amelyek lehetővé teszik a szervezett ént. A közösségen belül, lényegében azonos szituációkban, kialakulnak bizonyos cselekvési módok, és ezek a bárki részéről meg-

⁹ I ásd Natural Rights and the Theory of the Political Institutions *Journal of Philosophy* XII. (1915), 141. o.-tól.

nyilvánuló cselekvési módok azok, amelyeket bizonyos lépéseinkkel másokban előhívunk. Amikor érvényesítjük jogainkat, határozott reakciót igénylünk, éppen azért, mert ezek univerzális jogok – olyan reakciót, amely mindenki részéről elvárható, és talán be is következnek. Mármost, ez a reakció jelen van lelki alkatunkban; bizonyos mértékig hajlandók vagyunk másvalakkal szemben ugyanezt az attitűdöt tanúsítani, ha ő felszólít erre bennünket. Amikor másokból kiváltjuk ezt a reakciót, átvehetjük a másik ember attitűdjét, majd ehhez igazíthatjuk saját magatartásunkat. A közösségben, amelyben élünk, tehát megvannak a közös reakciók egész sorozatai, és ezeket a reakciókat nevezük „intézményeknek”. Az intézmény a közösség valamennyi tagjának közös reagálása valamely specifikus szituációra. Ez a közös reakció természetesen az egyes emberek jellemének megfelelően változik. A tolvajlást illetően a seriff reakciója különbözik az ügyész, a bíró vagy az esküdtek stb. reagálásától; s mégis, valamennyiük reakciója a tulajdon védelmét szolgálja, és ebben bennfoglalatik mások tulajdonjogának elismerése. A közös reakció különféle formákat ölt. S ezek a variációk olyan szervezethez tartoznak, hogy amint azt a különböző tisztviselőknél illusztráltuk, egyébe foglalják a különféle reakciókat. A rendőrhöz fordulunk segítségért, az államügyészről várjuk el, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket, a bíróságtól és különböző tisztviselőktől pedig azt, hogy folytassák le a pert a bűnöző ügyében. Átvesszük mindazon tisztviselők attitűdjét, akik részt vesznek a tulajdon megóvásában; szervezett folyamatként mindezek az attitűdök megtalálhatók bizonyos értelemben saját természetünkben. Amikor kiváltjuk őket, föl vesszük az általam „általános másoknak” nevezett attitűdjét. Az ilyen szervezett reakció-sorozatok összefüggnek egymással: egyetlen ilyen reakció-sorozat kiváltásával implicité kiváltjuk az összes többit is.

A társadalom intézményei tehát a csoport- vagy társadalmi cselekvés szervezett megnyilvánulásai, amelyek szervezete lehetővé teszi, hogy a társadalom egyes tagjai megfelelően és társadalmi vonatkozásban cselekedhessenek, mert átvesszik a többieknek ezekkel a tevékenységekkel szembeni attitűdjét. A zsarnoki, megmerevedett és ultra-konzervatív társadalmi intézmények, mint például az egyház, amelyek többé-kevésbé merev és rugalmatlan háladáellenességgükkel szétzúzzák és kiirtják az egyéniséget, elleneznek a tagjaik vagy alárendelt személyek esetében mindennemű határozott, vagy eredeti gondolat- és viselkedés-menyilvánulást, – tapasztalás és viselkedés általános társadalmi folyamatának nem kívánatos, de nem is szükségszerű következménye ez. Semmiféle szükségesszerű vagy elkerülhetetlen ok sem indokolja, miért kellene a társadalmi intézményeknek zsarnoktáknak, vagy merően konzervatívaknak lenniük, s miért ne lehetnének inkább – amire ugyancsak sok példát sorolhatnánk – rugalmasak és haladó szelleműek, miért ne ösztönözhetnék az egyéniség kibontakozását, ahelyett, hogy elleneznék ezt. Mindenesetre, társadalmi intézmények nélkül, azon szervezett társadalmi attitűdök és tevékenységek nélkül, amelyek ezeket a társadalmi intézményeket alkotják, egyáltalán nem is létezhetnének teljesen éretlen egyéni ének és személyiségek; az általános társadalmi életfolyamatban (amely szervezett formában a társadalmi intézményekben manifesztálódik) részt vevő egyének ugyanis csak annyiban fejlődhetnek és juthatnak el odáig, hogy teljesen érett énnel vagy személyiséggel rendelkezzenek, amennyiben egyéni élményeikben valamennyire en ezeket a társadalmi intézmények által megtestesített vagy képviselt szervezett társadalmi attitűdöket és tevékenységeket tükrözik. A társadalmi szervezetek, akár csak az egyéni ének, a társadalmi életfolyamat emberi evolúciós szintjén belül fejlődési fokok, vagy annak speci-

fikus, formalizált manifesztációi. Mint ilyenek, nem feltétlenül hatnak bomlasztóan az egyes tagok egyéniségére; s nem feltétlenül tükrözik vagy védelmezik a cselekvés bizonyos rögzített és specifikus mintáinak szűken értelmezett meghatározásait, amelyeknek bármely adott körülmény között jellemezniük kellene minden intelligens és társadalmilag felelős egyénnek, mint valamely adott közösség, vagy társadalmi csoport tagjának a viselkedését (szemben az olyan korlátolt és társadalmilag felelőtlen egyének, mint például az idioták és gyengeelméjűek viselkedésével). Éppen ellenkezőleg, csupán nagyon tág és általános értelemben kell meghatározniuk az egyéni magatartás társadalmi, vagy társadalmilag felelős mintáit, még hozzá úgy, hogy tág teret biztosítsanak az eredetiségnek, a rugalmasságnak és a társadalmi életfolyamat – emberi tartásfajtáknak; s a társadalmi életfolyamat – emberi szinten megvalósult – egész szervezett struktúrájának legfőbb formalizált funkcionális aspektusaként és szakaszaként, e folyamat egészéhez hasonlóan, ugyancsak dinamikus és haladó jellegűek.¹⁰

Rengeteg intézményes reakció létezik, amely – mint gyakran hangoztatjuk – önkényes; ilyenek például valamely specifikus csoport szokásai. A szokásmódor, legjobban értelmében, természetesen nem különböztethető

¹⁰ Az eddigiekben már kifejtettük, hogy az emberi társadalom nemcsak rányomja minden egyes tagjára szervezett társadalmi viselkedésének bélyegét, úgy, hogy ez a minta az egyén énjének mintájává is legyen, hanem ugyanakkor pszichikumot is biztosít számára, s ennek révén tudatosan érintkezhet saját magával azon társadalmi attitűdök alapján, amelyek énjének struktúráját alkotják és megfestetik az emberi társadalom e struktúra által tükrözött szervezett viselkedésének mintáját. Pszichikuma viszont lehetővé teszi számára, hogy mentális tevékenysége révén továbbfejlődő énjének bélyegét nyomja rá az emberi társadalom struktúrájára vagy szervezetére, és így énje alapján bizonyos fokig rekonstruálja és módosítsa a társadalmi vagy csoport-viselkedés általános mintáját, amelynek alapján eredetileg énje kialakult.

meg az erkölctől, s nem egyéb, mint az egyén udvarias-sága a körülötte levő emberekkel szemben. Voltaképpen mindenkinek mindenki mással szembeni természetes udvariaságát fejezné ki. Kellene léteznie ilyen megnyilvánulási formának, de természetesen az udvariaság ki-nyilatkoztatására szolgáló igen sok szokás merőben önkényes. A különböző közösségekben eltérő szokások honosodtak meg például a közönös módját illetően; ami az egyikben udvariasági formula, sértésnek minősülhet a másikban. Felmerül a kérdés, vajon az udvarias attitűdöt kifejező bizonyos szokások „konvencionálisoknak” nevezhetők-e? Véleményünk szerint erre a kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha különbséget teszünk szokások és konvenciók között. A konvenciók elszigetelt társadalmi reakciók, amelyek nem válnak a közösség jellege szempontjából olyan lényeges tényezőkké (vagy pláne nem alkotják annak lényegét), mint amilyenek például a társadalmi reakciókban manifesztálódnak. Zavar támadhatna abból, ha a szokást s az erkölcsöt a konvenciókkal azonosítanánk, mert az előbbiek nem önkényesek abban az értelemben, ahogyan a konvenciók azok. A konzervatív emberek azonosítják a pusztán konvenciót a társadalmi szituáció lényegével; szerintük tehát semmin sem szabad változtatni. De már maga az a megkülönböztetés, amelyre utaltam, jelzi, hogy ezek a különböző intézmények – olyan szituációkra adott társadalmi reakciókként, amelyekben egyének társadalmi cselekvéseket folytatnak – szervesen összefüggnek egymással, olyan módon, amit a konvenciók esetében nem tapasztalhatunk.

Az ilyen kölcsönös összefüggés egyike azoknak a szempontoknak, amelyek például a történelem gazdasági értelmezése során válnak beszédkövé. Ezt elsőként többé-kevésbé pártdoktrínaként a marxista szocialisták

fejtették ki, és specifikus gazdasági értelmezést fűztek hozzá. Napjainkban már a történések elfogadott módszerévé vált, mert fölismerték, ha sikerül tisztáznunk a tényleges gazdasági szituációt, amely természetesen hozzáférhetőbb a legtöbb társadalmi megnyilvánulásnál, ebből kiindulva közzétehetjük a közösség többi megnyilvánulása és intézménye felé. A középkori gazdasági intézmények révén meg tudjuk magyarázni e kor többi intézményét is. Közvetlenül eljuthatunk a gazdasági szituációhoz, s ebből kiindulva feltáráhatjuk, milyen volt, vagy lehetett a többi intézmény. Az intézmények, a szokások, vagy a szavak bizonyos értelemben rávilágítanak magának a közösségnek az életmódjára. Amikor pedig valamely egyén, tesszem azt gazdasági alapon nyilvánul meg a többiekkel szemben, nem csupán egyetlen reakciót, hanem összefüggő reakció-csoportot vált ki.

Pontosan ugyanez a helyzet az élettani szervezet esetében is. Egy álló ember egyensúlya megbomlik, ez alkalmazkodást igényel, ami csak annyiban lehetséges, amennyiben az idegrendszer érintett részei bizonyos határon túl és egymással összefüggő reakciókat idéznek elő. A reakció különböző részei elkülöníthetők, a szervezetnek azonban egységes egészként kell cselekednie. Mármost igaz, hogy a társadalomban élő egyén bizonyos olyan szervezetben él, amely egészként reagál rá, és cselekvésével ő maga váltja ki ezt a többé-kevésbé szervezett reakciót. Meglehet, ennek a szervezett reakciónak csupán egészen elenyésző kis töredéke kelti fel a figyelmét – például csak bizonyos pénzmennyiség útját kíséri figyelemmel. De ez a csere nem mehetne végbe az egész gazdasági szervezet nélkül, ez viszont magában foglalja a csoportélet valamennyi többi szakaszát is. Az egyén bármikor tetszése szerint áttérhet egyik szakaszról a másikra, mert saját természetében hordozza a cselekvése által kiváltott típust. Amikor fölvesz valamely intéz-

ményes attitűdöt, bizonyos fokig az egész társadalmi folyamatot megszervezi, annak arányában, amennyire teljes én.

A nevelési oktatás folyamat ennek a társadalmi reakciónak a bevitelére az egyénbe, s e folyamat többé-kevésbé elvont módon viszi át a közösség kulturális eszközeit.¹¹ A nevelés kétségtelenül az a folyamat, melynek során bizonyos szervezett reakció-sorozatot átveszünk, és azt magunkkal szemben ingerként alkalmazzuk; s amíg valaki nem képes ugyanúgy reagálni saját magára, ahogyan a közösség reagál rá, valójában nem is tartozhat a közösséghez. Esetleg egy kis közösségbe tarthat csupán, ahogyan a kishű sokkal inkább a banda tagja, mint a nagyvárosé, ahol lakik. Valamennyien kis klikkekhez tartozunk, s egyszerűen csak ezeknek a körén belül mozgunk. Az önmagunkban jelen levő „szervezett másik” tehát egy kis hatósugarú közösség. Jelenleg arra törekszünk, hogy bizonyos mérvű nemzetközi szemléletet alakítsunk ki önmagunkban. Felismerjük, hogy egy nagyobb közösség tagjai vagyunk. A jelenlegi időszak eleven nacionalizmusa végül is a nagyobb közösség internacionalista attitűdjét hívja majd életre. A szituáció analóg a kishű és a banda helyzetével: a hű énye annak arányában növekszik, ahogyan e nagyobb közösség tagjává válik. Az én általában kétségtelenül

¹¹ Vagy tizennyolc neveléssel foglalkozó jegyzet, vezércikk és cikk közül az alábbiakra hívjuk fel a figyelmet: The Relation of Play to Education, *University of Chicago Record* I. (1896), 140. o.-tól; The Teaching of Science in College. *Science* XXIV. (1906), 390. o.-tól; Psychology of Social Consciousness Implied in Instruction, no. XXXI. (1910), 688. o.-tól; Industrial Education and Trade Schools. *Elementary School Teacher* VIII. (1908), 402. o.-tól; Industrial Education and the Working Man and the School, no. IX. (1909), 369. o.-tól; On the Problem of History in the Elementary School, no., 433. o.-tól; Moral Training in the Schools, no., 327. o.-tól; Science in the High School, *School Review*, XIV. (1906), 237. o.-tól.

megfelel azon társadalmi reakció szervezetének, amely a közösséget mint olyat alkotja; az én fejlettségének mértéke a közösségtől függ, attól, hogy milyen mértékben váltja ki az egyén önmagában a reakciók intenzív csoportját. A bűnöző az az ember, aki igen kis csoporton belül él, s onnan kiindulva végzi pusztítását abban a nagyobb közösségben, amelynek nem tagja. Elveszi mások tulajdonát, de ő maga nem tartozik ahhoz a közösséghez, amely elismeri és védelmezi a tulajdonjogokat.

Cselekvéseink kapcsán létezik egy szervezett reakciófajta, amely tükrözi azt a módot, ahogyan az emberek bizonyos szituációkban reagálnak ránk. Ezeket a reakciókat természetünkben hordozzuk, mert a közösség tagjaiként nyilvánulunk meg a többiek iránt; ezáltal azt szeretném hangsúlyozni, hogy éppen ezeknek a reakcióknak a megszervezése révén válik lehetővé a közösség léte.

Hajlamosak vagyunk annak föltételezésére, hogy a közösség értékére vonatkozó ítéletünk a közösség nagyságtól függ. Az amerikai, a társadalom minőségi tartalmával ellentétben a nagyságot tiszteli. De a történelem eddigi jó néhány legjelentősebb szellemi termékét Athén, ez a kis közösség, hozta létre. Ha szembeállítjuk vívmányait az Egyesült Államokéval, nyomban fölőlegessé válik a kérdés, vajon az egyiknek pusztán nagysága bármiféle összefüggésben áll-e a másik eredményeinek minőségi tartalmával. Hangsúlyozni kívánom a nagymértékben fejlett és szervezett közösség implicit univerzalizását. Athén – Szókratész, Platón és Arisztotelész hazája – ugyanabban a korszakban egy nagy metafizikai fejlődés székhelye, politikai elméletek kidolgozóinak és nagy drámaíróknak a szülővárosa, valójában az egész világ közkincese. A kis közösségnek tulajdonított minőségi eredmények csak annyiban mondhatók az övének, amennyiben rendelkezik a szervezettel, amely univerzál-

lissá teszi ezeket az eredményeket. Az athéni közösség a rabszolgámmunkán és egy szűk, korlátozott politikai szituáción épült; társadalmi szervezetének ez a része nem volt univerzális, s nem válhatott egy nagy közösség alapjává. A római birodalom túlnyomórészt azért hullott szét, mert egész gazdasági szerkezete a rabszolgámmunkára épült. Nem univerzális alapon szervezték meg. Jogi szempontból és közigazgatása szervezetét tekintve univerzális volt, és hasonlóképpen a görög filozófiához, a római jog is örökségünk része. Amilyen mértékben sikeres valamely szervezet, annyiban univerzális, annyiban teszi lehetővé egy nagyobb közösség kialakulását. Bizonyos értelemben nem létezhet nagyobb közösség, mint amilyet az ésszerűség engedélyez, és a görögök az ésszerűséget a tudatos megnyilvánulásig fejlesztették.¹²

¹² Platón azt tartotta, hogy a városállam a legjobb (sőt, talán az egyetlen megvalósítható és realizálható) állam- vagy társadalom-szervezet. Arisztotelész egyetértett vele. Továbbá, Platón szerint kívánatos lenne, ha sikerülne teljes egészében elszigetelni valamely városállamot a világ többi részétől. Ezzel szemben Arisztotelész elismerte a kölcsönös társadalmi kapcsolatok szükségességét a különböző városállamok, vagy valamely egyetlen városállam és a civilizált világ többi része között, de nem talált olyan általános alapelveket, amelynek alapján meghatározható lennének ezek a kapcsolatok anélkül, hogy katasztrófális vagy romboló hatással ne lennének magának a városállamnak a politikai és társadalmi szerkezetére. Márpedig akárcsak Platón, ő is fenn kívánta tartani ezt a szerkezetet. Vagyis képtelen volt kidolgozni olyan alapelveket, amelyek alapján a görög városállam társadalmi és politikai szervezetét általánosítva, ezt alkalmazni lehetett volna egyetlen társadalmi egészen belül több ilyen állam kapcsolataira (mint Nagy Sándor birodalmában, ahol önálló egységként szerepelt valamennyi), vagy magára az egész társadalomra vagy birodalomra, de legfőképpen egy olyan társadalmi egészre vagy birodalomra, amely nem is tartalmazna városállamokat mint alkotóelemeket. Ha fellevevünk helytálló, az Arisztotelész által hiába keresett alapelveket nem egyéb, mint a társadalmi integráció és szervezethez való elvonás, a racionális én-ek értelmében és visszafordításukban a megfelelő szervezett struktúrákban a szervezett társadalmi viselkedés-minták alapján, amelyekben részt vesznek és amelyeknek létüket is köszönhetik.

Ugyanebben az értelemben Jézus szentírása egyértelműen olyan felebaráti attitűdöt fejezett ki, amelyhez bárki folyamodhat, és ezzel megerementette egy univerzális vallás táptalaját. Ami szép és csodálatra méltó, az univerzális – jóllehet talán igaz, hogy még nem jött létre az a konkrét társadalom, amelyben kifejezésre juthatna az univerzalitás.

Politikailag Amerika, bizonyos értelemben, univerzalizást biztosított az úgynevezett „önkormányzatnak”. A feudalizmus és a céhek idején a középkor társadalmi szervezete érvényesült. Azok a közvetlen társadalmi szervezetek, amelyekben önkormányzat létezett, valamilyen specifikus átmeneti céhek, vagy különleges közösségek voltak. Amerikában az történt, hogy általánosítottuk az önkormányzat elvét, s ma már az egész közösség politikai ellenőrzésének legfőbb eszközévé lett. Ha lehetővé válik az ilyen jellegű ellenőrzés, elméletileg semmi sem korlátozza a közösség nagyságát. Csakis ebben az értelemben váltnék a politikai kiterjedés magának a közösség teljesítményének kifejeződéssé.

Ezek szerint a társadalmi reakciók szervezete teszi lehetővé az egyén számára, hogy önmagában ne csak egyszerűen a másik, hanem úgyyszólván az egész közösség reakcióját váltsa ki. Ez adja meg az egyén számára azt, amit „pszichikumnak” nevezünk. Mindennemű cselekvés most már bizonyos szervezett reakciót jelent; s ha valaki magában hordozza ezt a reakciót, akkor rendelkezik azzal, amit „pszichikumnak” nevezünk. Erre a reakcióra azokkal a szimbólumokkal utalunk, amelyek az ilyen reakciók kiváltásának eszközüli szolgálnak. Amikor olyasféle meghatározásokat használunk, mint „kormány”, „tulajdon”, „család”, akkor úgyyszólván kiemeljük a jelentésüket. Ezek a jelentések bizonyos reakciókon alapulnak. Az a személy, aki magában hordozza a saját cselekvésével kapcsolatban megnyilvánuló

közösségi reakciót, ebben az értelemben a közösség pszichikumával rendelkezik. Így például, ha valaki tudós, számára saját közössége az összes kollégájából áll, de ebbe a közösségbe bárki beletartozik, aki megérti, amit mondanak. Ugyanez vonatkozik az irodalomra is. Közönsgének nagysága funkcionális: ha a szervezés eredményesnek bizonyul, bármilyen nagy lehet. A nagyság ebben az értelemben a minőségi teljesítményt jelölheti. Ami nagy, az bizonyos értelemben mindig objektív, mindenkor univerzális. Az egyén mentális fejlődése abból áll, hogy magába gyűjti ezeket a szervezett reakciókat, mégpedig implikált kölcsönös összefüggésükben.

Mindennek a racionális szakasza, ami egyezik azzal, amit „nyelv”-nek nevezünk, a szimbólum; ez a reakció kivitelezésének eszköze, mechanizmusa. A hatékony együttműködéshez rendelkezniünk kell a szimbólumokkal, amelyek révén megvalósíthatók a reakciók; a jelentéshordozó nyelv kialakítása tehát döntő fontosságú. A nyelv szervezett reakciókat tartalmaz: az érték, ezeknek a reakcióknak a jelentősége pedig abban a közösségben található, amelyből a reakciók szervezetét átviszik magának az egyénnak a természetébe. A jelentéshordozó szimbólum nem egyéb a cselekvés azon részénél, amely gesztusként szolgál a folyamat másik részének, a másik reakciójának kiváltására, annak az egyednek az élményében, amely a gesztust teszi. Ezek szerint a szimbólumok használata rendkívül fontos, még ha a matematika által elért pontig fejlesztjük is, ahol a szimbólumok egyszerűen annak a matematikai közösségnek a szabályai alapján kombinálhatók, amelyhez tartoznak, anélkül, hogy tudnánk, voltaképpen mit is jelentenek. Az ilyen területeket valójában el is kell vonatkoztatnunk a szimbólumok jelentésétől; az érvelés racionális folyamatát valósítjuk meg, anélkül, hogy tudnánk jelentését. A matematikában x -el meg y -nal, ezek lehetséges kombi-

nációival foglalkozunk; de nem tudjuk előre, mire alkalmazhatók. Noha bizonyos körülmények között ilyen módon is dolgozhatunk a szimbólumokkal, végül is gyakorlati szempontból ragadjuk meg és alkalmazzuk őket. A szimbólumok mint olyanok, egyszerűen csak a reakciók kiváltására szolgáló módokat. Nem pusztá szavak, hanem meghatározott reakcióknak megfelelő szavak; bizonyos szimbólumsorozat kombinálásakor pedig elkerülhetetlenül bizonyos reakció-sorozatot kombinálunk.

Ez ismét felveti az univerzáliliák kérdését. Amilyen mértékben az egyén fölveszi a másik attitűdjét, a szimbólum univerzális, de vajon valóban univerzális-e, ha ennyire korlátozott? Túlléphetünk-e ezeken a korlátokon? A logikával foglalkozó tudósok dialógus-univerzuma megvilágítja az univerzalitás mértékét. Korábban azt föltételezték, hogy az univerzalitást egy logikai axiómasorozat alkotja, de a föltételezett axiómákról kiderült, hogy nem univerzálisak. Így azután az „univerzális” dialógust, ahhoz, hogy univerzális legyen, fölyamatosan módosítani kell. Képviseleteti azokat a racionális lényeket, amelyekkel érintkezünk, és egy illesztett világban megvan az univerzalitás lehetősége. Véleményem szerint ilyen lenne a jelentéshordozó szimbólumok használatából következő univerzális. Ha sikerül megkapnunk a jelentéshordozó szimbólumok sorozatát, amely ebben az értelemben univerzális jelentéssel rendelkezik, akkor az ezen a nyelven értelmesen beszélő bármely személy ennek az univerzalitásnak birtokában lenne. Ezek szerint semmiféle egyéb megszorítás sincsen, mint hogy az illető beszéljen azon a nyelven és használja az ezeket a jelentéseket hordozó jelzéseket; ez pedig abszolút univerzalitást biztosít bárkinek, aki használja a nyelvet. Természetesen különböző dialógus univerzumok léteznek, de valamennyinek az alapja – abban a mé-

tékben, amennyire érthetőek egymás számára – a logikával foglalkozó tudósok dialógusának univerzuma a maga konstansaival és premissza-függvényeivel; bárki, aki használja ezeket, a dialógusoknak ugyanehez az univerzumához tartozik. Ez eredményezi a kommunikáció folyamatainak potenciális univerzalitását.¹³

Igyekeztem kiemelni, hogy a társadalom, amelynek tagjai vagyunk, bizonyos szituációkra, amelyeknek az egyén részese, szervezett reakció-sorozatot képvisel. Amennyiben az egyén be tudja építeni ezeket a szervezett reakciókat saját természetébe, továbbá a szimbólum segítségével ki tudja váltani ezeket a társadalmi reakcióban, olyan pszichikummal rendelkezik, amelyben mentális folyamatok mehetnek végbe, és amelyek belső szerkezetét attól a közössegtől vette át, amelynek maga is tagja.

Az egyén egysége az egész társadalmi folyamat egysége, és az egyén fölötti társadalmi ellenőrzés ebben a közös folyamatban testesül meg; ez a folyamat az egyént specifikus funkciója alapján különbözteti meg, ugyanakkor pedig ellenőrizi reakcióját. Az egyén bele tudja képzelni magát más emberek helyébe; ez a képessége mutatja meg neki, mit kell tennie valamely specifikus szituációban. Ez adja meg az embernek, mint a

¹³ Az univerzáliliák (vagy az univerzális jelentéshordozó gesztusok és szimbólumok) e mechanizmusa alapján, ezek révén működik a gondolkodás, ezáltal válik lehetővé, hogy az ember túllépjen a helyi társadalmi csoporton, amelyhez közvetlenül tartozik, s hogy ennek megfellelően, ez a társadalmi csoport (egyes tagja révén) túllépjen önmagán, és az őt körülvevő szervezett társadalmi viszonyok egész nagyobb összefüggésére vagy környezetére vonatkoztassa magát (amelynek egyébként csak egyik része). Élettanilag az emberi társadalmi rendben a pszichikum univerzalitása alapvetően az ebbe a társadalmi rendbe tartozó valamennyi egyénben meglevő hasonló idegi struktúra univerzalitásán, nevezetesen a pszichikum társadalmi fejlődése által megkövetelt idegi struktúrán alapul.

közösség tagjának, azt, amit jellemnek nevezünk, politikai szemszögből polgárjogát, végül tagságát mindazon különféle szempontokból, amelyeknek értelmében a közösséghez tartozik. Ez teszi a közösség tagjává, és éppen azért tekintünk magat annak, mert átvesszi az érintett személyek attitűdjét, és e közös attitűd alapján szabályozza saját magatartását.

Az átlagember nagyon kevés figyelmet szentel annak a körülménynek, hogy tagja az emberi lények társadalmának. Ritkán elégszik meg azzal, hogy az emberi társadalom alapján, önmagában és önmagából építsen föl egy vallást, és ne fűzzön hozzá semmi egyebet – minél nagyobb a vallás hatósugara, annál kevesebb ember vallja magát tudatosan hívének. Nem vesszük komolyan, hogy az emberi társadalom tagjai vagyunk, az utóbbi időben azonban egyre valóságosabbá válik ez számunkra. Az első világháború megdöntött sok érték-ítéletet, s ma már fölismerjük, hogy ami Indiában, Afganisztánban vagy Mezopotámiában történik, része a mi életünknek is, és így lassan „nemzetközivé” válik szemléletünk. Olyan módon reagálunk, ami megfelel az emberi faj skálájának másik végén élő emberek reakcióinak.

Arra a kérdésre, hogy egy nagyobb közösséghez tartozunk-e, annak alapján kell válaszolnunk, vajon saját cselekvésünk reakciót vált-e ki ebben a tágabb közösségben, s vajon ez a reakció visszatükröződik-e saját magatartásunkban? Tudunk-e érintkezést folytatni nemzetközi alapon?¹⁴ Ez igen nagy mértékben a társadalmi szervezethez kötődik. A szükséges reakciók mind egyértelműbben tapasztalataink részévé válnak, mert min-

¹⁴ Lásd National-Mindedness and International-Mindedness. *International Journal of Ethics* XXXIX. (1929), 385. o.-tól; The Psychological Bases of Internationalism. *Survey* XXXIII. (1914–1915), 604. o.-tól.

den eddiginél közelebb kerülünk a többi néphez. Gazdasági szervezetünket egyre tökéletesebben kidolgozzuk, annyira, hogy az általunk Dél-Amerikában, Indiában vagy Kínában eladott árunk határozottan kihatnak a mi életünkre is. Jó viszonyt kell fenntartanunk vevőinkkel; ha sikeres gazdaságpolitikát akarunk folytatni Dél-Amerikában, meg kell magyaráznunk a Monroe-doktrína* jelentését stb., stb.

Egyre inkább tudomásul vesszük az egész társadalmat, amelynek tagjai vagyunk, mivel a társadalmi szervezet jellegénél fogva olyan, hogy a másik személynek a cselekvésünkre adott reakciója nemcsak a másik személyből, hanem önmagunkban is kiváltódik. Kipling ezt írta: „East is East, and West is West, and never the twain shall meet” (Kelet az Kelet, Nyugat az Nyugat, és a kettő sohasem fog találkozni); pedig találkozni. Kipling abból a föltevésből indul ki, hogy a Kelet reakciója a Nyugatra, a Nyugat reakciója a Keletre kölcsönösen érhetően egymás számára. Valójában azonban azt tapasztaljuk, hogy kezdünk már eszmélni, és kezdjük felcserelni a szerepeket. Tudatos élményeink fel-színe alatt szerveződési folyamat megy végbe, s minél tovább halad ez a szerveződés, annál közelebb kerülünk egymáshoz. Minél inkább kiváltjuk önmagunkban azt a reakciót, amelyet gesztusaink a másikban előidéznek, annál inkább megértjük őt.

Mind ezek mögött természetesen egy nagyobb közösség körvonalára rajzolódik ki, amelyre a vallásos irodalom a „szent közösség” néven utal – az univerzális vallás közössége. De ez is együttműködésre épülő tevékenység alapul. Ezt illusztrálja az irgalmas szamaritánus története, melynek során Jézus megmutatta az emberek-

*Monroe-elv – Az eredetileg Monroe elnöktől származó megfogalmazás („Amerika az amerikaiaké”) tulajdonképpen az Egyesült Államok terjeszkedési igényét szolgálta — *A szerk.*

nek, hogy az egyik ember nyomorúsága váltotta ki a másikban a reakciót, amelyet az megérett; a másik nyomorúsága ingerként hatott, és ez az inger váltotta ki saját lelki alkataból a reakciót. Ez az úgynevezett „felebaráti szeretet” oly lényeges viszonyának az alapja. Bizonyos értelemben valamennyien élünk ezzel a reakcióval mindenki mással szemben. Az idegen jövevény segítőkész attitűdöt vált ki belőlünk, és ezt a másik előre is látja. Ennek révén valamennyien hasonlókká válunk. Ez biztosítja a közös emberi természetet, amelyre valamennyi univerzális vallás épül. A szituációk azonban, amelyek közepette kifejezésre juthat a felebaráti szeretet, rendkívül korlátozottak. Következésképpen, az erre épülő vallásoknak az emberi életet alig néhány viszonylatra kell leszűkíteniük, például a rokon-szenyvre vagy szenvedésre, vagy csupán az emberi természet érzelmi aspektusaira kell szorítkozniuk. Ámde ha a társadalmi összefüggés egyre tovább fejleszhető, úgy elképzelhető, hogy valamennyi lakótársunknak jó szomszédjai lehetünk az épületömbben, a közösségben, a világon, hiszen sokkal közelebb kerülnünk a másik attitűdjéhez, ha ugyanez az attitűd alakul ki saját magunkban is. Lényeges az olyan társadalmi összefüggés mechanizmusának a fejlődése, amely közel hoz bennünket egymáshoz, s lehetővé teszi, hogy különböző életfolyamataink során fölvehessük a másik attitűdjét.

Az énnel rendelkező emberi egyén mindenkor nagyobb társadalmi közösség, kiterjedtebb társadalmi csoport tagja, mint amelyben közvetlenül részt vesz, vagy amelyhez közvetlenül tartozik. Más szóval, a társadalmi vagy csoportviselkedés általános mintái, amelyeket a részt vevő egyének megfelelő szervezett attitűdjei (az ének integrált struktúrái) tükröznek, mindenkör erősebb vonatkozási alappal rendelkeznek ezen egyének számára, mint a közvetlen kapcsolatok, nevezetesen, egy önmagán

tülmutató utalással egy szélesebb körű társadalmi környezetre, vagy az ezt tartalmazó társadalmi viszonylatok összefüggésére, s a közvetlen kapcsolatok ennek csupán többé-kevésbé korlátozott részei. Tudatában vannak ennek az összefüggésnek, mert érző és tudatos lények, pszichikummal rendelkeznek és ebből kifolyólag gondolkodó tevékenységet folytatnak.¹⁵

¹⁵ Legfőképpen a dialógus logikai univerzumának (az univerzálisan jelentéshordozó szimbólumok általános rendszerének) az alapján, amelyet minden gondolkodás vagy következtetés előfeltételéül tevékenysége területként, s amely túllép a különböző nyelvek és különböző faj meg nemzeti szokások elválasztó határán, váltik tudatossá a valamely adott társadalmi csoporthoz vagy közösséghez tartozó egyénekben ez a tágabban értelmezett társadalmi vonatkozás. Ez túlmegy magán az adott csoporton vagy közösségen és kapcsolódik az egész emberi társadalom vagy civilizáció társadalmi viszonyainak és interakciónak ahhoz a további és nagyobb összefüggéséhez, amelyben valamennyi többi specifikus emberi társadalommal és szervezett társadalmi csoporttal együtt részt vesz. A bármely adott emberi társadalmi csoport vagy közösség általános viselkedési mintájára való tágabban értelmezett utalás vagy azzal kapcsolatos következtetés legkevésbé a primitív ember, leginkább pedig a civilizáció magas fokáig eljutott modern ember esetében nyilvánvaló. A modern civilizált ember akár racionális énje, akár azon önmaga és mások iránt megnyilvánuló társadalmi attitűdök szervezetsége alapján, amely racionális énje struktúráját alkotja, és amely nemcsak annak a közvetlen társadalmi csoportnak a viselkedés-mintáját tükrözi, amelyhez tartozik, hanem ennek a mintának önmagán tülmutató összefüggését is tükrözi az ember társadalmi vagy csoportviselkedésének egész tágabb általános mintájával, amelynek csupán egy részét alkotja – mindennek alapján a modern ember nemcsak egy bizonyos helyi közösség, vagy állam, vagy nemzeti tagja, nemcsak e közösség tagjának érzi magát, hanem tagja egy egész adott fajnak, vagy akár egy egész civilizációnak.